

ROMANO RÁCZ SÁNDOR

Kettős háló

Egy strukturálisan kiegyensúlyozott, önfenntartó
rendszer egy magyar cigány közösségben

Az itt következő leírás alapvetően tapasztalataim értelmezése, valamint az elérhető szakirodalom megállapításainak többszörösen átgondolt interpretálása. E felderítő munka során szép számmal találkoztam a naiv tudomány tartományába sorolható, királyokról, hercegekről szóló, mosolyra készítő legendákkal, és a politika, illetve a sajtó által tendenciózusan preferált önjelölt „cigányszakértők” megállapításaival. Nem hallgatható el, hogy ez utóbbiak tevékenysége súlyos következményeket hagyott maga után. A közvetlen tapasztalatok, az első kézből való információk alapvetően fontosak. Hitelességük nem vonható kétségbe, és ezt már sokan leírták, érzékelvén a más kultúrából „jövő” kutatók melléfogásait. Emlékeim között kutatva érdekes és jelentős fordulatokra ismertem a nyelvi szocializáció és a szociális integráció folyamatainak megfigyelése, felidézése közben, azonban igazán meghatározónak a közösségeink szerveződése világában tett közvetlen megfigyelések bizonyultak. Ez az a terület, amelyre a kívülállónak nem volt és ma sincs rálátása. A résztvevő megfigyelés módszerét alkalmazó, és máig a legszámtottevőbb eredményeket felmutató antropológusok is csak felszínes ismereteket szereztek az általuk vizsgált csoportok, közösségek szerveződésének mikéntjéről, a mindennek irányt szabó struktúráról (Levi-Strauss, 2001). A másik meghatározó tényező az írás hiánya, a szóbeliség, ami nem csupán bizonyos verbális szokásokat jelent, hanem eltérő gondolati struktúrákat is. Ezt a jelenséget csak az értheti igazán, aki átélte, de legalábbis közvetlenül megfigyelte az átlépés

kezdeteit a szóbeliségből az írásbeliségbe. Az írás hiánya a nyelv alakulását is meghatározza. Egy zárt közösség¹ szóincse annyi, amennyi a mindennapi belső kommunikációhoz szükséges, ez a tapasztalat szerint 250-300 stabil elem. Nyelvtani szabályrendszerük kialakulása egy folyamat. Vannak közösségek, amelyeknél ez a változás már lezárult, ezekben az esetekben kiforrott, láthatatlan történelmünkről is árulkodó grammatikai rendszerekről beszélhetünk, és vannak, ahol ma is tart a nyelvtani szabályok alakulása, de ez nincs összhangban a társ kultúrák írásbeliségének átvételével. Kivétel az a helyzet, amikor az interpretátor az írásbeliséggel rendelkező társ kultúra tagja (Vekerdi, Hutterer, Mészáros, Várnagy), vagy abba már átlépett írástudó rom (Choli, Glonci, Karsai, Rostás-Farkas, Vesho-Farkas, Szécsi Magda, Rézműves Melinda, Romano Rác – nagyjából ez az utolsó generáció, amelynek még vannak illetve lehetnek közvetlen emlékei a sérülésektől mentes, eleven roma kultúráról, miközben ez tekinthető az első roma értelmiségi generációnak is), más kapaszkodó híján kényszerűen igazodik a társ kultúra grammatikai szabályrendszeréhez.²

Nyíri Kristóf állítja a *Szóbeliség és írásbeliség* bevezetőjében, hogy „Aki a betűírás merőben újszerű voltáról következetesen elmélkedik, annak látnia kell, hogy maga ez az írás az, amely új grammatikát, új logikát, új szemantikát – a megismerés új világképét hozza létre.” Mi most a kontextusfüggő szóbeliség feladásának, az izolált dokumentumokat produkáló, ezért olykor a valóságtól független, esetenként attól elrugaszkodott írásbeliség átvételének kezdeti fázisában vagyunk, ami az ennek megfelelő gondolati struktúrák befogadását, az auditivitásból a vizualitásba való átlépést is jelenti egyidejűleg. Ennek tükrében kell szemlélnünk az asszimiláció, illetve az integráció lehetőségének kérdését. „Az írásbeliség következményei a maguk teljességében a hellenizmus korában értek be, amikor a görögök mintegy folyékonyan kezdték beszélni a fogalmi gondolkodás nyelvét.” (Nyíri, 1998.) A betűírás megjelenése teljesen átformálta a gondolkodásmódot. Eltérően a kép- és jelírástól, nem a jelzett vagy ábrázolni kívánt dolog, tárgy egészének képe, vagy a belőle képzett szimbólum a közlés alapja, hanem a hangalak elemeinek, hangzóinak képpé, betűvé való transzformálása, majd ezek összeolvasása. A vizuális érzékelés felváltotta az auditivitást, és ez új gondolkodásmódot, logikát, világképet teremtett az írni-olvasni tudók számára. Hogy a cigányoknál megmaradt az auditivitás mint az információk közlésének és fogadásának meghatározó módja, valószínűleg megmagyarázza a zene iránti rendkívüli fogékonyságukat. (Gyakorló zenész koromban magam is többször beszéltem olyan kollégákkal, akiknek a verbális készsége finoman fogalmazva is nehézkes volt, miközben a hangszerükön csodákat műveltek. Sőt, ez a közlésmód olykor meg is haladta a hétköznapi szóbeli közlés lehetőségeit.) Mielőtt ebből a megállapításból bármilyen, a romani kultúrára nézve releváns következtetést vonnánk le, szögezzük le,

hogy a görögök kizárólag a saját erőforrásaikra támaszkodva teremtették meg írásukat, és az ehhez tartozó gondolati, szellemi struktúrákat. Ebben a folyamatban feltehetően nagy szerepet játszottak az írni-olvasni nem tudó, preszokratikus filozófusok. Nincs a nyugati kultúrkörben ehhez fogható jelentőségű fordulat, felfedezés. Bár az általunk tárgyalt esetben szintén egy szóbeli kultúra írásbelivé válásának lehetőségéről van szó, nyilvánvaló, hogy itt egy másféle folyamat zajlik, amelynek elengedhetetlen kelléke legalább egy írással rendelkező társ kultúra, és amelynek mára vannak sikeres, kevésbé sikeres és sikertelen fejleményei. Sikerről kizárólag az asszimiláció esetében beszélhetünk, az integráció megtorpant, mielőtt teljessé válhatott volna. Ebben a külső körülmények különbözőségén túl meghatározó szerepe van az érintett közösségek példátlan mértékű szétszórtságának, és az erre vonatkozó ismeretek, az önismeret hiányának is. A nyelvi szocializáció folyamata részben rejtett maradt – vannak, akik a stigmatizáció okán még ma is titkolják anyanyelvismeretüket –, továbbá jelentős eltérések fedezhetők fel a különböző közösségek nyelvi szocializációjában. A legszélesebb körben alkalmazott módszer az volt, amikor a belső kommunikációhoz elégséges szókészletet úgy bővítették, hogy a többségi társadalom egyes szavait elbirtokolták, cigány ragokat, jelzőket illesztve hozzájuk.³ Ez egy széles körben alkalmazott és ismert módszer a kultúrák közti kapcsolatban, spontán nyelvújításnak is tekinthető, amelyből a mi esetünkben egy, a jiddishez hasonló keveréknyelv született. De lényegében ugyanez történt nyelvünk német hatás alá került változatával, a szintivel, és feltehetően még sok más esetben is. A másik, ennél szűkebb körben lezajlott változás különlegessége abban áll, hogy ez esetben nem a társ kultúra szavait vették át, hanem a saját anyanyelvük gyakran használt szavaihoz (pl. *csaj*, *csávo*, *manus*, *lóve*, *baro*, *kamu*, *séró*, *kéró* stb.) illesztettek magyar toldalékokat. Vagyis egy, az előzővel ellentétes irányú folyamat zajlott le: például a *kamel*=szeret helyett *kamázik*, a *rovel*=sír helyett *rovázik*, a *hal*=eszik helyett *halózik* stb. Ez nyilvánvalóan az identitás megőrzését szolgálta az anyanyelv feladásának körülményei között a hivatásos városi zenészek körében (Romano 2007). Éppen napjainkban zajlik a leépülése, illetve átalakulása, átlényegülése, beépülése a szlengbe, ahol már jórészt ismeretlen az eredete.

A közösségi struktúra

„[A]z evolúció mind biológiai, mind kulturális szférájában egyidejűleg két irányba tart. Egyrészt sokféleséget hoz létre az adaptív módosulásokon keresztül: új formák különülnek el (speciális, olykor különleges képességeket, jellemzőket felmutatva. – Megjegyz. A szerző). Másrészt az evolúció haladást gerjeszt: fejlettebb formák jönnek létre a fejletlenebbekből, és

haladják meg azokat. E két irány közül az első a Specifikus Evolúció, míg a másik az Általános Evolúció. De jegyezzük meg, hogy a specifikus és az általános evolúció nem két különböző konkrét valóság, inkább ugyanannak a totális folyamatnak a különböző oldalai, ami azt is jelenti, hogy két olyan kontextusról van szó, amelybe ugyanazokat az evolúciós tényeket és eseményeket lehet behelyezni. Az élet egy formájában, vagy a kultúrában végbement bármiféle változást kétféle nézőpontból szemlélhetünk: vagy az adaptáció távlatában, vagy az általános haladás szemszögéből. A kontextus viszont nagyon fontos: különböző taxonómia szükséges az evolúció e két aspektusának vizsgálatára, ami a specifikus evolúció esetében a leszármazás vonalaira vonatkozik, a filogenetikus klasszifikációt alkalmazza. Az általános evolúciós megközelítésben viszont a hangsúly magára a haladás jellegére tevődik át. S a formákat a fejlődési fokok vagy szintek szerint osztályozzák, tekintet nélkül a filogenezisre.”⁴

A haladás jegyében Kopernikusz, Galilei és Kepler nevéhez köthetők a természettudományos megismerés kezdetei, amelynek az időelőrehaladtával jellemzője lett a szakosodás, a specializáció. Még ma is születnek új, eddig senki által nem művelt tudományok, kerülnek ezáltal az ember látókörébe a természet új és újabb rejtelmek. A cigány embernek nem volt ideje, sem lehetősége a csodálkozásra, még kevésbé a kutatásra. Neki mindig azonnal döntenie és lépnie kellett, ráadásul helyesen, mert ha tévedett, és nem tudott gyorsan, lehetőleg azonnal korigálni, akkor menekülnie kellett, vagy törvényszerűen elpusztult.⁵ Ehhez tökéletesen ismernie kellett a környezetét. Ezt tette lehetővé az elsődleges tudás, illetve a közvetlen és tiszteleten alapuló kapcsolata a természettel, ami tulajdonképpen filozófia és természettudomány implicit egyvelege, és amely minden pillanatban segítette őt a helyes döntések meghozatalában. Az ebből kibontakozó szelekciós mechanizmus és a magasan fejlett biológiai szenzorok indukálták a törzsfejlődést, illetve termelték ki azt a világképet, amelyben egy bármilyen dolgot, jelenséget átlátni és megismerni egy pillanat műve. Ezért nincs manifeszt roma filozófia, sem tudomány, csupán az a bizonyos, implicit tudással megalapozott cigány bölcsélet, amely nem az írástudók nyelvén beszél. Az írástudók ezért nem is értik, talán ezért nem járt sikerrel arra irányuló kísérletsorozat, hogy roma értelmiségieket – költőt, újságíró, tanárt, szociológust – bevonják a saját kultúrájuk megismerését célzó kutatómunkába. Ők ugyanis iskolázásuk és neveltetésük folytán kikerültek ebből a körből, és már kívülről, a kívülről szemével nézik a saját kultúrájukat, benne önmagukat. Kulturális antropológusaink előszeretettel kutatták Észak- és Dél-Amerika, Afrika és Ausztrália őslakóit, Ázsia valamilyen oknál fogva kevésbé érdekelte őket, talán mert kevésbé volt egzotikus, Európa pedig ugyanezen oknál fogva egyáltalán nem. Minden bizonnyal ezért fogadták elismeréssel a megállapítást, miszerint „[...] már ismerjük a szociokulturális

evolúció makro-elméletének alapelveit.”⁶ Mostanában derül ki, hogy még mindig nem ismerjük igazán ezeket az alapelveket.

Széles a köre azoknak a cigány közösségeknek, s itt elsősorban az archaikusabb kultúrát megjelenítő oláh cigányokra kell gondolnunk, amelyek számára tabu a gádzsók étele azért, mert ők nem tartják be a belső test tisztaságára vonatkozó szabályokat. Az ételnek összhangban kell állnia a belső test tisztaságával. Ennek ellenére a civilizációs nyomás hatására ma már ennivalójuk nagyobb részét a nem cigányoktól szerzik be, csak kisebb része származik a természetből. Vagyis a belső test tápláléka többnyire olyanoktól származik, akik nem tartják be, nem is ismerik a náluk létező tisztasági szokásokat (Romano, 2007). „Legelfogadottabb a csomagolt áru: a konzervdobozba vagy üvegbe zárt ételt nem szennyezi a gádzso teste vagy árnyéka, legalábbis nem érzékelhetően. A szennyezés a gyárakban természetesen ijesztő mértékű lehet. Ez azonban távol történik, és arról győz meg bennünket, hogy ez a rendszer inkább szimbolikus, mint gyakorlati.” (Okely, 1991, 41.) Viszont ez nem ad magyarázatot a más cigány közösségekkel esetleg fennálló kapcsolatok ilyen vonatkozásaira. Az köztudott, hogy a kínálásnak komoly szerepe van az ő kultúrájukban is. Az elfogadás vagy elutasítás valószínűleg a megbecsülés, a barátság próbaköve, ami fontos szempont lehet a csoportközi kapcsolatok alakulásánál. A szimbolikus jelleget igazolják – más összefüggésben – a saját tapasztalataim is. (Egy jellemző eset a saját emlékeim közül, amely az egymással kapcsolatba került két fél – egy magyar muzsikussal cigány és egy oláh cigány – a saját kultúrájában érvényes, a csoporthatárok illetve a csoportintegritás védelmében meghatározó tabu érvényességét tette próbára. Gyakorló zenész koromban bejött a munkahelyemül szolgáló étterembe egy jó adag felsőbbrendűségi tudattal megáldott oláh cigány férfi – a felsőbbrendűségi tudat eredője a vezetői státusz –, aki sértésként fogta fel, hogy nem ittam a poharából.) A tabu célja a mi esetünkben is a csoportintegritás megőrzése volt, csak itt egy más irányú fejlődésről számolhatok be, amennyiben a tilalom leginkább azokra nézve létezett, akik más cigány csoportok tagjai voltak, és ez logikus, mert innen fenyegette a legközvetlenebb veszély a csoport integritását. Vagyis a mi esetünkben a dichotómia nem a cigány-nemcigány viszonylatban állt fenn, hanem a saját csoport és mindenki más viszonylatában, és a tiltás ereje minden esetben a másik csoport vagy közösség kulturális vagy fizikai távolságával volt fordítottan arányos.⁷

Talán ebből a nézőpontból könnyebben érthető a roma közösségek szerveződésének mikéntje (Romano, 2002). Látjuk, hogy egy csoport mérete nem lehet nagyobb 30-50 főnél, továbbá, hogy a szerveződés második szintjén megjelenő, autonóm csoportok önkéntes társulásai olyan képződményekké váltak egy, kb. húsz települést magában foglaló kis

régióban, amelyekben a különböző csoportok egymás közötti kapcsolataiban voltak a legszigorúbbak a tiltások. „Egy A csoport tagja nem köthetett házasságot egy B csoport tagjával, és nem ehetette meg azt az ételt, amelyet egy B csoport tagja készített.” (Romano, 2002, 76.) Egyébként többnyire ezen a körön belül zajlottak a házasságkötések, amelyek révén kialakulhatott a kettős csoporttagság, illetve a lakóhelyi és a rokoni kötelékek kettős hálója. A csoportok valóban együtt éreztek, együtt gondolkodtak, a kívülről jövő hatásokra sohasem az egyén, mindig a csoport reagált, minden akciójuk közös volt. Nem voltak többletjogok, kiváltságok, nem volt főnök. Bizonyos csoportoknál, közösségeknél ez a rövid távon kétségtelenül előnyös rendszer stabilizálódott, statikussá vált, aminek a belterjesség kialakulása lett a következménye. Ez leginkább váltakozó súlyosságú mozgásszervi bajok, csontbetegségek megjelenéséhez vezetett, újabbban súlyos születési rendellenességekről is lehet hallani. Vannak csoportok, amelyekben feltűnően sok a mankóval, tolókocsival járó ember. Valószínűleg ezzel függ össze a „Bangó” családnév gyakorisága (bango = görbe, sánta); érdekes módon ezek a csontbetegségek, mozgásszervi bajok tapasztalataim szerint csak a férfiakat támadják meg. Vannak azonban olyan közösségek, amelyek megtalálták ennek ellenszerét.

A kettős háló

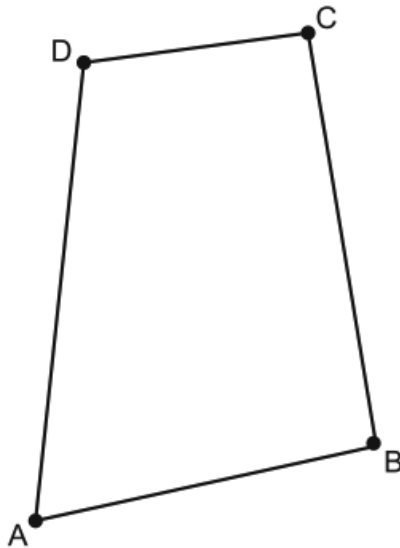
Adva van négy, egymás közelében élő csoport. A pontosság kedvéért jegyzem meg, hogy a négy csoport közül kettő egy településen, a falu két végén helyezkedett el, a másik kettő egy közigazgatás alá tartozó, de különálló településen. Az egyszerűség kedvéért betűkkel fogom jelölni őket: A, B, C és D csoport. Méretük eltérő, jellemző foglalkozásaikat tekintve van némi átfedés. Az A és a C csoport a zeneszolgáltatást gyakorolta meghatározó mértékben, a B mező- és erdőgazdasági alkalmi munkákat végzett szezonszerűen, szinte állandóan (mindig volt mit csinálni), a D csoport pedig alapvetően a szegkovács mesterséget művelte. Volt még egy szegkovács közösség a közelben, ők azonban nem voltak részesei az itt bemutatásra kerülő rendszernek. Hogy miért, erre is fény derül a későbbiekben. Önmagában egyik tevékenység sem tudta teljes körűen biztosítani a családok megélhetését, ezért időnként váltaniuk kellett. És volt ennek a szokásnak még egy rendkívül fontos hozadéka: mivel a fizetséget többnyire természetben kapták, ezen a módon volt lehetőség a télire való élelem tárolására az előrelátás jegyében, aminek a jövő tervezése, az időfelfogás átalakulása szempontjából volt jelentősége.⁸ Többnyire a több lábbon állás stratégiáját követték. Szóba jöhetett kiegészítő tevékenységként a gyógynövények, vadon termő gyümölcsök, bogyók, gombák gyűjtése

és értékesítése, voltak, akik háziipari tevékenység keretében kötelek, lábtörölők, kosarak, seprűk, szerszámnyelvek készítésével egészítették ki jövedelmüket, de szokás volt a dohánytermesztés, illetve a selyemhernyó-nevelés is, aminek a késztermékét felvásárlók gyűjtötték be rendszeresen a gyógynövényekhez, bogyókhöz hasonlóan. A kovácsok kerti és egyéb szerszámokat, kerítést, kaput készítettek az út szélén és egyéb helyeken összegyűjtött vashulladékból, vagy a megbízó által vásárolt alapanyagból. Mindössze két olyan tevékenységfajta volt, amelyet mind a négy csoport tagjai végeztek kisebb-nagyobb rendszerességgel. Az egyik a mezőgazdasági alkalmi munkák csoportja volt. Előfordult, hogy a különböző csoportok tagjai együtt, egy csapatban dolgoztak. A mezőgazdasági munkák gépesítése előtt bőven volt erre lehetőség, ami javára vált a csoportközi kapcsolatoknak. A másik ilyen, rendszeresen végzett tevékenység a zeneszolgáltatás volt. Ha a lakodalmak, bálók szezonján – ősszel és tavasszal – zsúfolt volt a program, kiségtették egymást az A és a C csoport zenészei, miközben volt közöttük egy kis egészséges rivalizálás is. Az ebből fakadó konfliktusokat rendszerint az asszonyok rendezték a maguk látványos, de valójában ártalmatlan eszközeivel. (Egy esetre emlékszem, amikor tettelegességig fajult a konkurenciaharc). A másik két csoportnak is voltak a zenéhez értő tagjai, ők is beszálltak, ha hívták őket, de ebben az esetben éltek azzal a lehetőséggel is, hogy a minőség javítása céljából más településekről, a rendszeren kívüli csoportokból hívtak bandatagokat. Voltak, akik nyáron a vályogvetést művelték előzetes megrendelés alapján, faluról falura „vándorolva”. Ez a négy csoportból álló közösség egy teljes gráfot képez, amely állandó, ezért felfogható az itt bemutatásra kerülő rendszer vázaként.

Akkor bomlott meg ez az összhang, amikor a kormányzat megpróbálta kinevelni a szocialista cigány típusát a szegkovácsok kisipari termelőszövetkezetbe szervezésével. Ez a D csoportot érintette teljes egészében, aminek következtében ez a csoport elszakadt a többiektől, bezárkózott, ellentétben a központi elvárással, amely arra számított, hogy ez a kiemelt közösség majd magával húzza a többieket. Nem így lett. Egyfajta felsőbbrendűségi tudat lett úrrá rajtuk. Lett „választott”, valójában a hatalom által kinevezett vezetőjük, afféle kvázi-vajda irodával, titkárnővel, autóval, sofőrrel. Párttitkáruk, közvetlen termelésirányítók, alsó szintű vezetőik. A műszaki, gazdasági felkészültséghez kötött felső szintű vezetőket kívülről kapták. Sajátos keveréke volt ez az asszimilációnak és az integrációnak, valószínűleg ezért nem bizonyult életképesnek. Csak azokat fogadták el partnerként a B és C csoportból, akik beálltak hozzájuk dolgozni a KTSZ-be. Nekik volt fogékonyságuk a szakmához, és ez a körülmény határozta meg a két csoport tagjainak házasságkötési hajlandóságát is. Hogy e két csoporton belül milyen szempontok alapján húzható meg a határ a szegkovács mesterség iránt fogékony és közömbös személyek között, erre

vonatközön ninc használható adat. Figyelemre méltó, hogy a szomszéd faluban – ahol szintén egy szegkovács közösség élt – is alapítottak egy hasonló elven működő kisipari termelő szövetkezetet, amelyről viszont semmit nem tudtam. Utólag, a közelmúltban szereztem tudomást a létéről. Ami viszont egyértelműen megállapítható, hogy ennél a csoportnál egy határozott, sajátos adaptációs szisztéma volt megfigyelhető, aminek az volt a feltűnő jellemzője, hogy házaik ugyanazt a képet mutatták, mint a falu többi háza. Nem volt látható külső jele annak, hogy itt cigányok laknak. Ezért ezt a telepet nem is szüntették meg. Az A csoport tagjai azonban teljesen kimaradtak ebből a részleges integrációból, kísérletet sem tettek a csatlakozásra. Egyfajta távolságtartó megbocsátással szemlélték az eseményeket. (1. ábra)

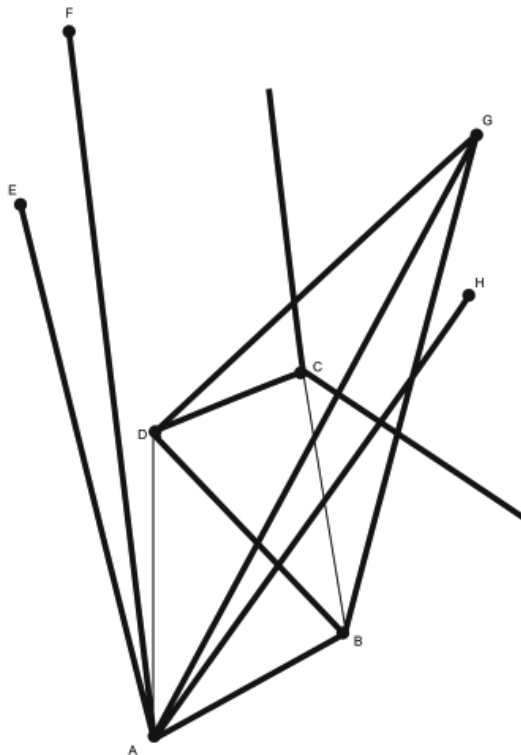
Nekik, mármint az A csoportnak szoros, több párhuzamos és csereházassággal megalapozott kapcsolata volt a B csoporttal. Nem volt viszont ilyen típusú kapcsolata az A csoportnak a C illetve D csoporttal. Egy erőteljes, többszörös házasságon alapuló kötelék bontakozott ki viszont a B és a D, továbbá a C és D csoport között, miközben a B és C csoport nem épített közvetlen kapcsolatokat egymással. Ez hasonló volt ahhoz a viszonyhoz, amely az A és a D csoport között kialakult.⁹ Ezekben a kapcsolatokban nem történhetett házasságkötés, nem formális tiltás alapján, hanem egy rendkívül erős, nemleges belső késztetésnek köszönhetően. A négy csoport egymás közötti viszonyában tehát hat kapcsolat alakult ki,

1. ábra. Gyenge kapcsolatok, teljes gráfok, funkcionális hálózatok

a teljes gráfoknál lehetséges kapcsolatok számának a maximuma. Ezekből három, házasságkötésekkel szentesített dinamikus és erős kapcsolat, valamint három statikus, funkcionális gyenge kapcsolat volt. Előbbiek a csoporton belüli viszonyokat, azok dinamikáját, a ciklusváltásokat illetve a rendszeren belüli erős kapcsolatokat tartották karban, míg az utóbbiak a kívülről jövő fontos információkért, azok hasznosításáért és a rendszer állandóságáért feleltek. A három elfogadó (+) és három elutasító (-) kapcsolat az együtt élő közösségek egyensúlyának garanciái voltak s egyben újtát állták a tömegesedésnek, ami szükségszerűen maga után vont volna a hatalmi-politikai struktúrák kialakulását. Ez volt a döntő jelentőségű mozzanat. A hatalmi beavatkozás végül nem bontotta meg az eredeti struktúrát. Csupán annyi történt, hogy megerősödtek illetve részben, a C és D csoportot érintően átrendeződtek általa a negatív (elutasító) illetve a pozitív (elfogadó) kapcsolatok. Ez végső soron azzal a következménnyel járt, hogy a hagyományban gyökerező, kulturálisan determinált kapcsolatok helyére egy gazdaság szempontú osztódás, rétegződés lépett.¹⁰ (2. ábra)

2. ábra. Kettős háló, első fázis

A párhuzamos és csereházasságokból felépült rendszereknek köszönhetően kialakultak olyan helyzetek, hogy az érintett két csoport viszonyában szinte mindenki mindenkinek rokonává vált. Ilyenkor a rokonházasság tilalma okán a következő generációnak már más irányban kellett tájékozódnia, házastársat keresnie, és ez minden generációváltásnál megismétlődött, ami szükségképpen a csoportközi viszonyok átrendeződéséhez vezetett minden ilyen generáció-, illetve ciklusváltáskor. Ilyenkor létesülhettek új kapcsolatok távolabbi, kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen csoportokkal az érintett ifjak szakmai vagy egyéb érdeklődése alapján. A csoportközi viszonyok ciklusonkénti átrendeződése új hálózat vagy hálózatok szerveződését is eredményezhette. Ez különösen a zenész foglalkozásúak körében volt elfogadott, senki sem akadályozta a karrier kibontakozását. De előfordult olyan is, hogy egy kereskedői kvalitásokkal megáldott ifjú Törökországban, Isztambulban állapodott meg és alapított családot. Természetesen voltak véletlenszerűen kialakuló körköröségek, visszacsatolások, ez azonban a rendszer működésének elvét nem befolyásolta. (3. ábra)

Ez a konstrukció kívülről nézve bonyolultnak, nehezen áttekinthetőnek tűnhet, a valóságban azonban egyszerű, világos szabályok szerint szerveződő, komplex és kontingens képződmény volt, amelyben tökéletesen megvalósult az endogén ciklusok nemlineáris (skálafüggetlen) dinamikája. Lényegében kétféle kapcsolattípus volt a rendszerben: a lakóhely szerinti és a rokoni. A lakóhely szerinti kapcsolat (gyenge kapcsolat) sohasem terjedt túl a szükséglet szerinti közös akciókon, ennek megfelelően lazán kötődtek egymáshoz a csoportok, következésképpen itt nem indulhatott be a transzformáció, viszont ez egy több generáción átívelő statikus rendszer volt. A másik, ennél sokkal erőteljesebb kapcsolattípus (erős kapcsolat) a párhuzamos és csereházasságok által megerősített, kettős csoporttagságokkal átszőtt rendszereket hozott létre, amelyek viszont a már említett módon generációnként, ciklikusan változtak szükségszerűen. Ilyenkor átrendeződtek a csoportközi kapcsolatok oly mértékben, hogy a harmadik, negyedik generációváltással egybekötött ciklus után az érintettek már nem is emlékeztek ezekre a korábbi kapcsolatokra.

Ettől eltérően alakultak a nem vérségi alapon szerveződő csoportok, ahol értelemszerűen a csoporton belül is lehettek a házasságkötés szempontjából számításba vehető alanyok. És mivel a különböző családokban nem azonos időpontokban történtek a generációváltások, ez egy szünet nélkül zajló konstans folyamat volt. Minden csoport tagja volt egyrészt egy ilyen erős kapcsolatokkal átszőtt, dinamikus, a generációváltásokkal folyton változó rokoni hálózatnak, és tagja volt egy lakóhely szerinti, gyenge kapcsolatokat fenntartó, funkcionális, statikus közösségnek. Csak az életképes, erős közösségek maradhattak meg.¹¹

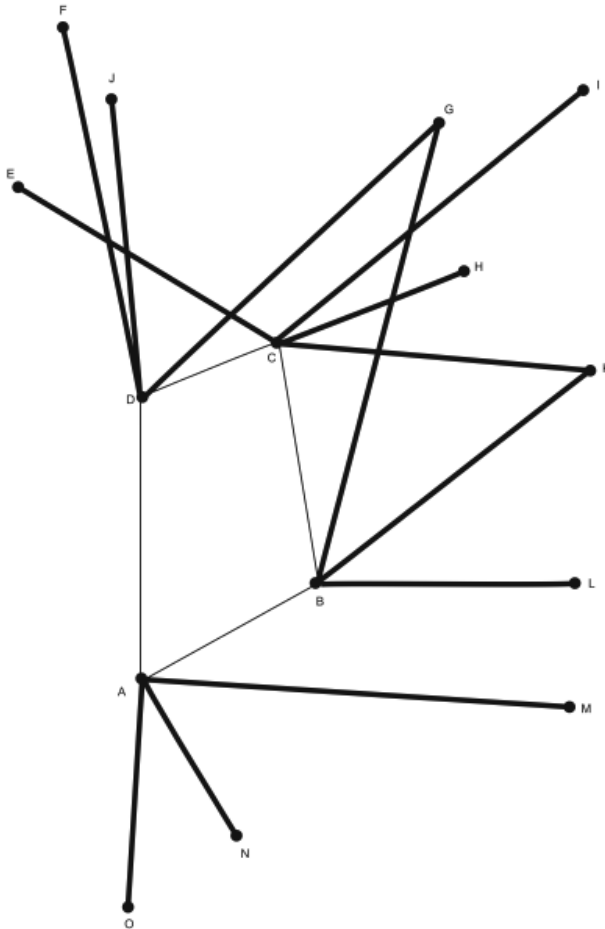
A lehetséges kapcsolatok számának alakulása az $n(n-1)/2$ képlet alapján, amelyben n az együtt élő csoportok száma. Az egyenlet értéke a lehetséges kapcsolatok száma.

ha $n=2$, kapcsolatok 1

ha $n=3$, „ 3

ha $n=4$, „ 6

ha $n=5$, „ 10

3. ábra. Kettős háló, második fázis

A spontán módon alakuló társas csoportok mérete 150 fő körül alakul. Ez a Dunbar-szám.¹² Az én tapasztalataim szerint ez a gyenge kapcsolatokkal egymáshoz kötődő csoportok által alkotott közösségeknél 150-200 fő. A csoporton belül együtt élők esetében ez a szám 30-50 főre tehető. Ebben az esetben a személyes kapcsolatok révén kezelhetők az esetleges konfliktusok, nézeteltérések. A külső behatásokra, sérelmekre soha sem az egyén reagál, hanem mindig a csoport. Nincs szükség hatalomra, bürokráciára, sem erőszakra, a csoporton belül nincs titok, mindig mindenki igazat mond, ez a titka az általános jó hangulatnak, közderűnek.

Az ilyen típusú közösségi struktúrák kialakulásának adja ugyan spekulatív, de elfogadható (Ugyan ki találhat ma empirikus bizonyítékot vagy cáfolatot az ókor eseményeire?) magyarázatát Csermely Péter *A rejtett hálózatok ereje* című könyvében az antik görög városállamokra utalva: „Az akkori társadalom rendelkezésére álló technikai színvonalon a társadalmi modulokat összekötő gyenge kapcsolatok csak egy viszonylag kis létszámú embercsoport esetén lehet fenntartani. Ahogy az emberek száma nagy mértékben nőni kezdett, a társadalom nagy részét ki kellett a hálózatból rekeszteni. Ezek a kirekesztettek lettek a rabszolgák.” (Csermely, 2005) Lehet, hogy ez a motívum alapozta meg az osztálytársadalmak kialakulását?

A kapcsolatok fele elfogadó, a másik fele elutasító, tehát az egyensúly feltétele a kapcsolatok számának páros volta, amiből az következik, hogy tartós együttélésre csak a 4 és 5 csoportból álló közösségek alkalmasak. Mivel azonban az 5 tagcsoportból álló közösségek közel vannak a megengedő sáv felső széléhez, az ő helyzetük meglehetősen ingatag. Teljes stabilitás csak a 4 csoportból álló közösségeknél lehetséges. Nagyobb számú csoportokat értelmetlen akár feltételezni is, mivel nagy valószínűséggel meghaladják a Dunbar-szám által jelentett limitet. A gyenge kapcsolatokkal egymáshoz kötődő csoportok által alkotott rendszer minden esetben egy zárt kör. Alaphelyzetben információ se ki se be nem mehet, kivéve, ha már van valamilyen, az információk közvetítésére alkalmas külső kapcsolat, és erről a rokoni hálózatok gondoskodnak. Ezt illusztrálja a következő példa: Négy húsz év körüli fiatalember, egyidősek és jó barátok, még a házasságkötésen innen. Kapcsolatuk felhőtlen, nincs titkuk egymás előtt. A hétvégeken együtt járnak a vidéket. Mindenhová elmennek, ahol feleségnek való leány feltételezhető, és ahol természetesen szívesen látott vendégek. Beszélgetnek, ismerkednek, adják-veszik az információkat, rendszerint új ismerősökre is szert tesznek. Kapcsolatrendszerük a következőképpen választható fel: Sanyinak apai ágon Tóni anyai ágon unokatestvére, Feri anyai ágon Sanyinak anyai ágon szintén unokatestvére. Tóninak apai ágon Jenő úgyszintén apai ágon unokatestvére, aki viszont anyai ágon kötődik a Sanyi és Feri rokonságához, és ezzel bezárul a kör. Viszont az eddigi ismeretek

alapján feltételeznünk kell, hogy van ebben a rendszerben legalább még kettő gyenge kapcsolatokkal egymáshoz kötődő, valószínűleg négy tagcsoportból álló közösség. Vagyis a már megismerttel együtt legfeljebb tizenkettő, de legalább három-négy, a bemutatotthoz hasonló elven szerveződő kapcsolati láncolat, amelyekhez újabb hálózatok és kapcsolati láncok vagy egyszerűen csak szimpla kapcsolatok kötődnek szükségszerűen és ez válasz lehet Barabásinak arra a kérdésére, hogy „hogyan kapcsolódik minden egymáshoz.” (Barabási 2003; Csermely 2005) Csakhogy a roma közösségek, pontosabban csoportok kapcsolatai, mint ezt már említettem, nem határtalanok. Funkcionális, azaz gyenge kapcsolatokkal kötődnek a közelükben élő többségi gádzso közösségekhez, és semmilyen kapcsolatuk nincs a körülöttük élő, de az őket befogadó csoportközösségeken kívüli más roma csoportokkal, közösségekkel mindaddig, amíg egy házasságkötés révén rájuk is ki nem terjednek az együtt élő csoportközösségekre érvényes szabályok, például a párhuzamos és csereházasságok, a kettős csoporttagság, végeredményben az erős kapcsolatok hálózata.

Az erőforrásokhoz való hozzáférés változó lehetőségei függvényében, például a tulajdon intézményének elfogadásával változott az életstratégia, az életforma, a kulturális arculat, de ilyen típusú változás következett be a kézműves mesterséget gyakorlóknál, amikor a korszerű tömegtermelés kiszorította termékeiket a piacról, csak egy dolog nem változhatott: az itt felvázolt közösségi struktúra, amely végeredményben a következő eredményeket produkálta:

1. A gének folyamatos szóródása kizárja a belterjesség kialakulásának a lehetőségét.

2. A közösségi integrációnak az elfogadás mellett az elutasítás is fontos építőköve, ami útját állja a tömegesedésnek, a hatalmi-politikai struktúrák kialakulásának.

3. Állandó egyensúly jellemzi a rendszert, nincsenek benne változást generáló feszültségek.

4. A csoportok, illetve a csoportok közösségeinek létszámkorlátai garantálták a roma népesség egyenletes szóródását, aminek a konfliktusok megelőzése szempontjából volt alapvető jelentősége.

Ugyanakkor tapasztalati tény az is, hogy vannak a roma közösségek világában olyan etnikai határok, amelyeket semmilyen körülmények között nem lépnek át. Ezt a kérdést még kutatni kell.

Csillag-gráfok általi meghatározottság

Mint láthattuk, a gyenge kapcsolatokkal egymáshoz kötődő csoportok teljes gráfokat alkotnak. Alaphelyzetben zártak, statikusak. Akár évszázadokig is fennmaradhatnak, ők adják az öfenntartó közösségi struktúrák vázát. Ennek alapján vélelmezhető, hogy régebben kizárólag ezek a konstrukciók jellemezték a belterjesség kialakulásával fenyegetett közösségeket. A modern kori tapasztalatok ezeknek a statikus rendszereknek a továbbfejlődéséről tanúskodnak a csillag-gráfok képében megjelenő és ezeket a már meglévő statikus, fejlődésre képtelen struktúrákat lefedő skálafüggetlen, alkalmazkodásra, fejlődésre képes rendszerek képében.

Tulajdonképpen minden család egy csillag-gráf képét ölti magára, és ez leginkább a népes családoknál látványos. Alapvető jellemzőjük – mint azt láthattuk – a minden generációváltásnál szükségszerűen bekövetkező átrendeződés. Nyitottak, a csillag ágainak száma elméletileg végtelen lehet, az egymásból kinövő gráfok számát mindig a családok létszáma, illetve az együtt élő generációk száma határozza meg. A roma közösségekre leginkább jellemző három generációs nagycsaládoknál (csoportoknál) a csillag-gráfoknak két fázisa foglalja rendszerbe a közösséget. A harmadik fázis az unokák családalapításakor képződik, ez azonban az esetek többségében egybeesik a nagyszülőkhöz kapcsolódó gráfok leépülésével. Ezek a folyamatok napjainkban is megfigyelhetők, sőt, a többségi társadalom közösségeinél is hasonló módon alakulnak a családi-rokoni kapcsolatok, csak náluk alapvetően már nem ezek alakítják a közösségi struktúrákat, hanem a politikai-gazdasági viszonyok, és az egyre nagyobb határfokkal funkcionáló, immár a kultúrára is visszaható civilizációs körülmények.

Volt egy közösség a kapcsolatrendszerünkben, amely jól láthatóan más szempontok szerint szerveződött. A településszerkezeti megoldásuk nem volt egységes: volt egy szabályos téglalapot formázó, szorosan egymás mellé épített házakkal körülvett, egyik oldalán nyitott, a XX. század végén divatos átriumos építésmódra emlékeztető közös udvar. A nyitott oldal egyben kocsíút volt, a falu közlekedőhálózatának része, amiből értelemszerűen következik, hogy ez a telep nem a falu szélén vagy azon kívül volt, hanem azon belül.¹³ A jelzett kocsíút mellett mindkét irányban további roma családok laktak kertes házakban. Egyes családok művelték a kertjüket, mások nem. Ebben a jól érzékelhetően vegyes összetételű közösségben magyar és oláh cigányok is éltek, s akadtak köztük olyanok is, akik láthatólag egyik etnikai közösséghez sem tartoztak. Kapcsolataik ennek ellenére kiegyensúlyozottak voltak. Előfordult, hogy egy magyar cigánynak oláh cigány felesége volt és fordítva. Máshol ez elképzelhetetlen lett volna. Nyelvhasználatukra jellemző, hogy többnyire magyarul beszéltek, de ismerték a mi nyelvünket is – nem tökéletesen. Törték a cigányt, amiből arra

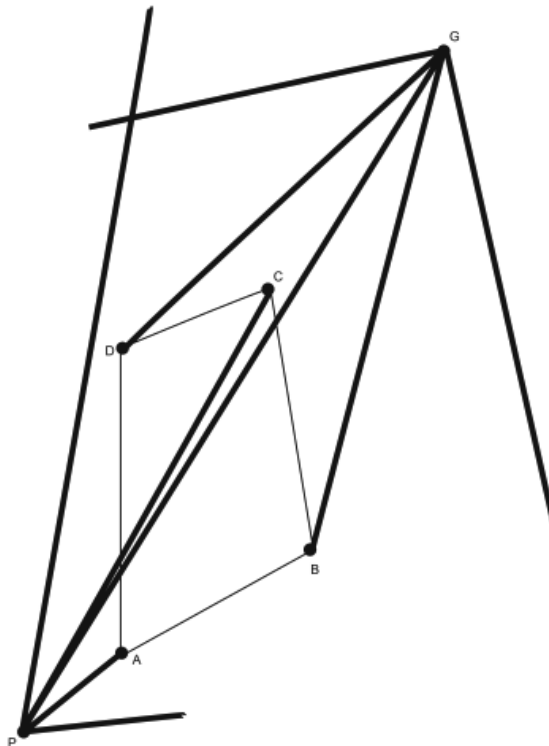
lehet következtetni, hogy tőlünk, illetve a környezetükben élő más magyar cigányoktól tanulták meg, vették át a kárpáti cigány nyelvet, leginkább a házasságkötések révén kialakult kapcsolatainknak köszönhetően. Számosak voltak az ilyen kapcsolataik, minden irányban. Úgy tűnik, náluk nem léteztek a mi kapcsolatainkat kordában tartó tilalmak. A környezetünkben lévő falvak mindegyikébe eljutottak legalább egy házasságkötés révén. Egy valami volt csak, ami amolyan fékként funkcionált: a szóbeszéd szerint ebben a közösségben létezett a vérbosszú. Történetek keringtek arról, ki kit ölt meg, színes leírásokat lehetett hallani az állítólag megtörtént eseményekről, a válaszlépésekről, a vérbosszú folyamatáról, de a valóságban soha senkinek nem esett bántódása. Ha az illető csoporthoz tartozó kortárs barátaimat faggatni próbáltam, rendszerint zavart mosoly volt a válasz, magyarázatot senki sem tudott adni.

Úgy funkcionált ez a csoport, mint egy génbank, amelynek áldásaiból részesült szinte minden csoport a régióban, mi is, négyszeres kötéssel (négy házasság révén), aminek következtében az ilyenkor szokásosnál is szorosabbá vált a két csoport kapcsolata.¹⁴ A különböző fejlődési fokozatokat tükröző építési és települési módok egyidőben léteztek a mi vidékünkön, jeléül annak, hogy a kulturálisan egységesnek tekintett magyar cigányok közössége sem volt igazából egységes. Volt a régióban egy zárt csoport, amely egyedülálló módon különbözött az összes többitől. A félig földbe vájt kunyhókban lakó csoport az '50-es, '60-as évekre kilátástalan helyzetbe került volna, olyan óriási távolság választotta már el a többségi társadalom elfogadott normáitól, életformájától. A természet azonban a segítségükre sietett: az '50-es évek végétől ez a csoport messze földön híres szép lányokat termelt, akik azután kirajzottak, s mint megannyi Carmen járták a környék rendezvényeit, búcsúit, míg mind férjhez nem mentek. Túlnyomó részük jó feleség, jó családanya lett, új közösségük megbecsülte őket. Aminek az lett az eredménye, hogy a földbe vájt kunyhósok csoportja néhány év, nagyjából egy emberöltő alatt „felszívódott”, integrálódott a magyar cigányok közösségébe. Vagyis ráadásaként, mintegy plusz biztosíték gyanánt két óriás csillag-gráffal ábrázolható rendszer segítette-erősítette a genetikai szóródást. (4. ábra)

Az MSZMP téves helyzetmegítélése vetett véget ennek az állapotnak. A teljes foglalkoztatottság és a teljes körű szociális ellátás egy ideig a megígért egyenlőség garanciájának tűnt. Ezt az érzetet erősítette a hatalomnak a rasszizmus elleni határozott fellépése, és a munkalehetőségek korlátlan rendelkezésre állása a nők és a fiatalok számára is. A fiatalok szakmát tanulhattak, akiknek volt tehetsége és ambíciója, azok számára nyitva állt a továbbtanulás lehetősége, ennek tömeges kiterjesztése azonban elvi lehetőség maradt. Azt hiszem, ez volt az első jelzés arra vonatkozóan, hogy nem egyszerű kihívás átmenet nélkül átlépni egy szóbeli kultúrából az

írásbeliség világába, csak ez akkor még senkinek a fejében nem tudatosult. A nők munka általi „egyenjogúsítása” kétségtelenül felszabadította őket, azonban ez magával hozta a hagyományos, alapvetően a patriarchátuson alapuló családjogi normák leépülését is, aminek súlyos következménye lett a házasságok tömeges felbomlása, a kiskorú gyermekek nagy számának állami gondozásba kerülése. Ennek eredményét jól ismerjük a fiatalok bűnözés, a prostitúció, később a kábítószer-fogyasztás mutatóinak alakulásából. A döntő lökést azonban kultúránk leépülése számára a közös udvaros és kitérő utas telepek felszámolása adta meg. Ez indította el a csoportok felbomlását, majd a technikai civilizáció – háztartási gépek, szórakoztató elektronika – elterjedése betetőzte a kultúra- és életmódváltás folyamatát, ami ugyanakkor az életszínvonal fokozatos javulását is magával hozta.

Az ennek nyomán beinduló asszimiláció példátlanul hatékony és gyors volt, de csak azoknál a közösségeknél, amelyeknek már ezt megelőzően is voltak kapcsolataik a többségi társadalom közösségeivel, ennél fogva

4. ábra: A két óriás csillag-gráf

részesülhettek a fokozatos átmenet nyújtotta könnyítésekben. Másképpen alakult a később érkezettek utódainak helyzete, és itt alapvető különbséget kell megállapítanunk a felvilágosodás előtt illetve ez után érkezettek szocializációját meghatározó körülmények között. Ugyanis a felvilágosult abszolútizmus uralkodói kényszer-asszimilációs törvényeikkel felszámolták a kedvező fejleményeket megalapozó viszonyokat. Ennek lett a következménye, hogy az ez után érkezettek, de nagy valószínűséggel a már itt lévők jelentős része is a többségi társadalom rendszerein kívül teremtette meg a saját világát. Számukra komoly megpróbáltatást jelentett a XX. század második felében kikényszerített, fokozatok nélküli váltás. Ez volt a háttere a „cigánybűnözés” fogalma megszületésének, a lakóhelyi, iskolai, munkahelyi, hivatali konfliktusoknak, és ennek hatásait tapasztalhatjuk a mai napig.

A konszolidált viszonyok között élők helyzete még inkább konszolidálódott a hatvanas-hetvenes évekre. Érvényre jutott a teljes foglalkoztatottság, kiteljesedett az általános tankötelezettség, akinek volt tehetsége és kedve, az szakmát tanulhatott, sőt, feltűnt egy néhány orvos, jogász, tanár, mérnök, ami komoly teljesítmény egy szóbeli kultúránál. A 20. század hatvanas éveiben kezdődött az a sajátos folyamat, amely vélhetően nem függetlenül a Nyugat-Európában ekkor kibontakozott új szellemi áramlatoktól (a Dolce vita, Elvis Presley és a Beatles színrelépése, a diáklázadások stb.). A közvetlen kiváltó ok az '56-os forradalmat követő enyhülés, a diktatúra szorításának lazulása volt, aminek köszönhetően tömegesen érkeztek hazánkba a nyugati turisták. Ez kiváltotta a vendéglátó- és szórakoztatóipar viharos gyorsaságú felfutását. Újra keresett lett a cigányok zenéje, szóhoz jutott a kulturális kompetencia, aminek egyenes következménye lett identitásunk megerősödése, és ezzel szoros összefüggésben egy olyan harmóniaszerkezet-váltás a zenénkben, amelynek üzenete nemcsak a többségi magyar társadalomhoz jutott el – elsősorban oda természetesen, jelentős hozzájárulást adva a magyarországi és az idegenbe szakadt magyarok kapcsolatainak sűrűsödéséhez –, hanem Amerikától Japánig mindenhová. A magyar cigányzene újra keresett lett az egész világon. Történetünkben másodszer sikerült egy társ kultúra keretei között megerősíteni a sajátunkat.¹⁵ Ez volt a nemzetközi cigány bálók, zenész bálók időszaka, amikor persze voltak sváb bálók, újságíró bálók, fogorvos bálók is. Az újra beinduló polgárosodás hatására megkísérelhettük identifikációs bázisunk újraformázását, azonban a rendelkezésre álló idő rövidsége okán ez már nem sikerülhetett. Rövid ideig, hozzávetőleg másfél évtizedig tartott csak ez a kegyelmi állapot. A '80-as évek második felében már gyülekeztek a sötét felhők Európa egén, és ez rányomta bélyegét a mi helyzetünkre is.

Már a nyolcvanas évek elején érzékelhető volt a recesszió előszele, és ezzel párhuzamosan, ahogyan ez ilyenkor lenni szokott, ébredezni kezdett

a szunnyadó rasszizmus, az antiszemitizmus, aminek hatására feltámadt a génjeinkben tárolt félelem. A világútlelél jelentette a menedéket. Akinek volt bátorsága, az kivándorolt, 1956 után újra beindult egy annál kisebb, de azért jelentős tömeget megmozgató migrációs hullám. Benépesült a bécsi Mariahilferstrasse, ott szerveződtek a csoportok, készültek az útitervek. Az 1989-1990-es politikai és gazdasági rendszerváltás végül elhozta az igazi változást, amely elé mi is nagy várakozással tekintettünk. Azt hittük, a szabadság, a demokrácia számunkra is megváltás lesz. Tévedtünk. Először a munkahelyek tűntek el, majd némi bizonytalankodást követően a szociális ellátó rendszerek is, miközben emberéleteket követelt a gyűlöletté fokozódó rasszizmus. Eközben kezdetét vette a cigánypolitikai készülődés: az MDF népfrontos öröksége, a Kisgazdapárt erőtlen kísérlete, a helyét kereső MSZP bizonytalan próbálkozása és a liberalizmus új húrjait pengető SZDSZ: megannyi kísérlet, mind sikertelenül végződött. Újdonsága okán ez utóbbi volt a legnépszerűbb – ez kapta a legnagyobb pénzügyi támogatást – és itt volt a legnagyobb mérvű a bukás is. Egy fél éven belül összeomlott az egész, nagy múgonddal és elkötelezettséggel felépített cigánypolitikai konstrukció. Kiderült, nem megy ez nekünk. Az is hamar világossá vált, miért. Kimaradtunk abból a fejlődéstörténetből, amely az európai polgári demokráciák intézményrendszerét kiérlelte.

Jegyzetek

¹ Az asszimiláció kezdetét megelőzően a cigány közösségek zártak voltak a más cigány közösségekkel fenntartott kapcsolataikban. Jellemző, hogy a letelepedést követően az adaptáció által diktált követelményeknek engedelmességen tömegesen vették át a többség nyelvének elemeit – például hangképzés, hangsúlyozás, mondatszerkesztés, jelzős szerkezetek –, de semmit a más cigány közösségek nyelvéből.

² Hutterer Miklós, Mészáros György: *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 117. szám, 1967.; Vekerdi József, Mészáros György: *A magyarországi oláh cigány nyelvjárás mondattana*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 135. szám, 1974.; Mészáros György: *A magyarországi szintó cigányok*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 153. szám, 1980.; Choli Daróczi József, Feyér Levente: *Zhanes romanes? cigány nyelvkönyv*, Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, Budapest, 1988.; Dr. Karsai Ervin: *Rendszeres cigány nyelvtan*, Anda Romani Kultura Alapítvány, Medgyesegyháza, 1997.; Romano Rác Sándor: *Kárpáti cigány-magyar, magyar-kárpáti cigány szótár és nyelvtan*. Balassi Kiadó, Budapest, 1994. Ezekben a publikációkban részben a magyar nyelvtani szabályok szempontrendszere érvényesül, felülírva az eredeti spontán grammatikai rendszerüket. Ezt az elvet bizonyítja a magyarországi kárpáti cigány nyelv grammatikai rendszerének szoros kapcsolata a francia nyelvtannal.

³ Például: udvar = udvara, kerítés = kerítési, fest = festinel stb. A főnevekhez

csatolt végződés a hím- illetve nőnemre utal.

⁴ Marshall D. Sahlins ebben a bekezdésben tökéletesen bemutatja a zsidó-keresztény hagyományban és az antik görög-római kultúrában gyökerező nyugati civilizáció illetve a cigány kultúra közötti konfliktus lényegét. Azért nem használom ebben az esetben a *roma* elnevezést, mert nem minden e körbe tartozó közösség nevezi magát *rom*-nak. Ezen a nyomvonalon talán elkezdhetünk gondolkodni azon is, hogy miért csak Európából kapunk híreket a cigány közösségekkel kapcsolatos konfliktusokról. (Marshall D. Sahlins: *Specifikus és általános evolúció*, in Mérföldkövek a kulturális antropológiában, szerkesztette Paul Bohannon, Mark Clazer, Panem Kft Budapest, 1997.

⁵ Ennek következményeit kellett elszenvedniük közösségeinknek az Európába érkezést követő évszázadokban a kontinens nyugati felén.

⁶ Harris, 1968., idézte Somlai – Sárkány 2004.

⁷ Ennek az összefüggésnek a részletes leírása megtalálható a *Rejtett örökségünk* című, a TO 49675 számú OTKA kutatás nyomán készült tanulmányban, in *Milyen a gyerekcigány?*, szerkesztette Szabolcs Éva, Eötvös József Könyvkiadó, 2007.

⁸ Ennek eredménye lett a magyarországi kárpáti cigány nyelv önálló jövőidejű igealakja. A többi általam ismert Magyarországon beszélt roma (pl. lovári, cerhári) nyelvekre ez nem jellemző.

⁹ Negatív kapcsolat, Kapcsolatháló elemzés, társadalmi kapcsolathálók elemzése, TÁMOP 4.2.5 – 2011. Csaba Zoltán László, Pál Judit.

¹⁰ Ennél, a külső tényezők által előidézett váltásnál célszerű lenne vizsgálni, mi volt az a küszöb, amelyen átlépve bekövetkezett a közösségen belüli viszonyok átalakulása.

¹¹ Ezek, az önfenntartó közösségi mechanizmusok a múlt század ötvenes éveitől az elméleti szociológiát érdeklő témák között találhatóak. (Philip Seznik, 1949., Seymour Martin Lipset, 1950., Alvin W. Gouldner, 1954., Peter M. Blau, 1955.) [Merton, 2002.]

¹² Nicolas A. Christakis – James H. Fowler: *Kapcsolatok hálójában*, Typotex E. Kiadó, 2010. Dunbar ebben a kutatásban az együtt élő emberi közösségeknek azt a méretét állapította meg, amelyen belül bürokrácia és hatalmi intézmények nélkül kezelhetők az esetleges félreértések, elkerülhetők a konfliktusok.

¹³ Később ez a telep is a többi cigánytelep sorsára jutott; kitelepítették őket a falu szélére. Azonban továbbra is együtt maradtak, tudtommal mostanáig.

¹⁴ Lévi-Strauss ír a rokoni kapcsolatok ilyesfajta „körköröségéről”, melyet afrikai természeti népeknél figyelt meg.

¹⁵ Az első ilyen alkalom a Kiegyezéstől az első világháború kitöréséig terjedő időszak volt. Ekkor vált a magyar cigányzene világhírűvé.

Felhasznált irodalom

ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1999.

BARABÁSI Albert László: *Behálózva* Magyar Könyvklub, 2003., *Villanások*, Nyitott Könyvműhely, 2010.

BERECZKEI Tamás: 2001. *Rokoni hálózat, gyerek gondozás és termékenység magyarországi cigány és nemcigány populációkban*. in Lélek és evolúció, szerk. Pléh

- Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás. Osiris Kiadó, Budapest.
- BEREZKEI Tamás: 2003. *Evolúciós pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CSÁNYI Vilmos: 2001. *A humán viselkedéskomplexum evolúciója*, in Lélek és evolúció, szerk. Pléh Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás, Osiris Kiadó, Budapest.
- CSÁNYI Vilmos: *Az emberi természet. Humánetológia*. Budapest, Vince Kiadó, 2000.
- CSERMELY Péter: *A rejtett hálózatok ereje*, Vince Kiadó, 2005.
- CHRISTACIS, Nicolas A. – FOWLER, James H.: 2010. *Kapcsolatok hálójában*, Typotex E. Kiadó, Budapest.
- DEME János – HORVÁTH Kata: 2006. *Elmerülés a szavakba. Írásbeliség és szóbeliség mint elméleti csomópont a kulturális antropológiai cigánykutatásokban*, in Cigány világok Európában – szerk. Prónai Csaba. Nyitott Könyv Műhely Kiadó, Budapest.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: 2001. *Strukturális antropológia I-II*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MERTON, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest, Gábor Áron Kiadó, 1998.
- NYÍRI Kristóf: 1998. *Adalékok a szóbeliség-íráskészség paradigma történetéhez. Szóbeliség és íráskészség*, szerk. Nyíri Kristóf, Szécsi Gábor, Gábor Áron Kiadó, Budapest.
- OKELY, Judith: 1991. *Szimbolikus határok*. Café Babel, I. évf., 1. szám.
- PIASERE, Leonardo: 2002. *Mare roma*, Cigányok Európában 2. Új Mandátum, Budapest.
- PRÓNAI Csaba: 1995. *Cigánykutatás és kulturális antropológia*. Kulturális antropológiai cigánytanulmányok 1. Budapest-Kaposvár.
- PRÓNAI Csaba: 2000. *A kulturális antropológiai cigánykutatások rövid története*. Romológia-ciganológia, szerk. Forray R. Katalin, Dialog-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- REINIERS, Alain: 2006. *„Vigyáznak magukra”, avagy egy cigány közösség állandósága*, in Cigány világok Európában, szerk. Prónai Csaba, Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest.
- ROMANO RÁCZ Sándor 2009. *Közösség és emlékezet*, in Cigányokról – másképpen, szerk. Boreczky Ágnes, Gondolat Kiadó, Budapest.
- ROMANO RÁCZ Sándor: 1994. *Kárpáti cigány – magyar szótár és nyelvtan*. Balassi Kiadó, Budapest.
- ROMANO RÁCZ Sándor: 1994. *Néma gyerekek is értse a szavát*, in Gyerekcigány, szerk. Farkas Endre, Inter-Es Kiadó, Budapest.
- ROMANO RÁCZ Sándor: 2002. *A roma kisebbség és a társadalmi kohézió*, Iskolakultúra, 8 és 13. szám.
- ROMANO RÁCZ Sándor: 2007. *Rejtett örökségünk*, in Milyen a gyerekcigány? Gyermekkorutatás és pedagógiai etnográfia., szerk. Szabolcs Éva Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- SAHLINS, Marshall D.: 1997. *Specifikus és általános evolúció*. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Szerkesztette Paul Bohannon, Mark Glazer, Panem KFT, Budapest.
- SÁRKÁNY Mihály – SOMLAI Péter 2004: *A haladástól a kontingenciáig*. Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről, in Az evolúció elméletei és metaforái

a társadalomtudományokban, szerk. Somlai Péter, Napvilág Kiadó, Budapest, 11-52.

SOMLAI Péter: 1997. *Szocializáció*. Corvina Kiadó, Budapest.

TÁMOP – 4.1.2-08/2/A/ KMR-2009-0010. TAKÁCS Károly: *Kapcsolatháló elemzése*, SZÁNTÓ Zoltán: *A strukturális kiegyensúlyozottság elméletének újra-felfedezése*. CSABA Zoltán László – PÁL Judit: *A negatív kapcsolatok alakulása és hatása*. ALBERT Fruzsina – DÁVID Beáta: *A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben* (2004.)

WESSELY Anna: 2003. *A kultúra szociológiai tanulmányozása*, in *A kultúra szociológiája*, szerk. Wessely Anna, Osiris, Budapest.

WILLIAMS, Raymond: 2003. *A kultúra elemzése*. in *A kultúra szociológiája*, szerk. Wessely Anna, Osiris, Budapest, 28-51.

WILLIAMS, Patrick: 2000. *A párizsi kelderások láthatatlansága*. *Cigányok Európában 1.*, szerk. Prónai Csaba, Új Mandátum, Budapest.

WOLF, Eric R.: 1995. *Európa és a történelem nélküli népek*, Akadémiai-Osiris, Budapest.

ZATTA, Jane Dick: 2006. *Szóbeli kultúra, írásbeli kultúra*. in *Cigány világok Európában*, szerk. Prónai Csaba, Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 347-357.

